

Шановні читачі! У рубриці „Методологія наукових досліджень” редакція публікує матеріали, що пов’язані з найважливішими аспектами наукової діяльності: організаційно-методичним забезпеченням наукових видань, загальним принципам статистичного, біометричного і математичного супроводження досліджень, а також оригінальним методичним підходам вітчизняних і зарубіжних морфологів. У цьому випуску розглянуті питання, що пов’язані з перевагами, обмеженнями і проблемами впровадження відкритого доступу до результатів наукових досліджень, а також перспективами діяльності науковців, установ, організацій, бібліотек, журналів, наукових архівів, наукових товариств у даному напрямку.

Будапештська ініціатива «Відкритий доступ» виникла на невеликій, але жвавій зустрічі, проведеній 1-2 грудня 2001 року в Будапешті Інститутом Відкрите Суспільство. На цій зустрічі було поставлено завдання активізувати міжнародні зусилля по забезпеченню вільного доступу до дослідницької літератури у всіх наукових областях через інтернет. Учасники зустрічі мали свої погляди на цю проблему і представляли як різні наукові дисципліни, так і різні країни. Вони були знайомі з досвідом впровадження ініціатив, які ведуться в даний час і складають рух «Відкритий Доступ». У Будапешті вони обговорювали, як розрізнені ініціативи можна об’єднати для досягнення швидких, всеосяжних і успішних результатів. Учасники зустрічі розглянули найбільш ефективні і прийнятні стратегічні методи, які допомагали б науковим дослідженням і відпові-

дали інтересам дослідників, організацій і товариств, що підтримують дослідження. І, нарешті, вони обговорили, як ініціатива «Відкритий доступ» і інші фонди можуть найбільш продуктивно використовувати свої ресурси, щоб підтримати перехід до відкритого доступу і зробити публікації у відкритому доступі, що окупають себе. Результатом цієї роботи стала Будапештська Ініціатива «Відкритий Доступ». Ініціатива була підписана учасниками будапештської зустрічі і постійно зростаючим числом приватних осіб і організацій, що розташовані в різних частинах світу і представляють університети, лабораторії, бібліотеки, фонди, журнали, видання, наукові товариства і дружні ініціативи, сприяючи відкритому доступу. Ми закликаємо учених і дослідників всього світу підписати нашу Ініціативу і підтримати її.

ЗВЕРНЕННЯ УСТАНОВЧОЇ ГРУПИ БУДАПЕШТСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ «ВІДКРИТИЙ ДОСТУП» (14 лютого 2002 року, Будапешт, Угорщина)

Учасники зустрічі:

Leslie Chan: Bioline International

Darius Cuplinskas: Director, Information Program, Open Society Institute

Michael Eisen: Public Library of Science

Fred Friend: Director Scholarly Communication, University College London

Yana Genova: Next Page Foundation

Jean-Claude Guédon: University of Montreal

Melissa Hagemann: Program Officer, Information Program, Open Society Institute

Stevan Harnad: Professor of Cognitive Science, University of Southampton, Université du Québec à Montreal

Rick Johnson: Director, Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC)

Rima Kupryte: Open Society Institute

Manfredi La Manna: Electronic Society for Social Scientists

István Rév: Open Society Institute, Open Society Archives

Monika Segbert: eIFL Project consultant

Sidnei de Souza: Informatics Director at CRIA, Bioline International

Peter Suber: Professor of Philosophy, Earlham College & The Free Online Scholarship Newsletter

Jan Velterop: Publisher, BioMed Central

З’єднання старої традиції і нової технології може принести безпрецедентно велику суспільну користь. Старою традицією є готовність учених і

дослідників безкоштовно публікувати плоди своїх праць у наукових виданнях для отримання і розповсюдження нових знань. Новою технологі-

єю стає Інтернет. Суспільна користь, яку приносить поєднання цих двох чинників, знаходить свій вираз в електронному розповсюдженні по всьому світу журнальних статей, відрецьзованих експертами, і абсолютно вільному і необмеженому доступі до них учених, дослідників, викладачів, студентів і всіх, кого цікавить наука. Отримання доступу до наукової літератури прискорить дослідження, розширить об'єми навчання, приведе до обміну знаннями між багатими і бідними, бідними і багатими, допоможе найефективніше використовувати цю літературу і закладе основу для залучення всього людства до загальної інтелектуальної бесіди з метою отримання нових знань.

Через різні причини цей вид вільного і необмеженого знайомства з інформацією, яке ми називаємо відкритим доступом, до цих пір був обмежений невеликою частиною журнальних статей, що отримали експертну оцінку. Проте різні ініціативи, які діють, показали, що навіть при таких невеликих об'ємах вільний доступ є економічно обґрунтованим, бо він дає людям неймовірно широкі можливості для пошуку і використання необхідної літератури, роботи авторів отримують величезну нову аудиторію, а їх роль і масштаб значно зростають. Для того, щоб всі охочі могли користуватися цими благами, ми закликаємо всіх зацікавлених осіб і організації допомогти в наданні доступу до даного роду літератури в повному об'ємі і знищити перешкоди, особливо фінансові, такі, що стоять на нашому шляху. Чим більше учасників залучиться до здійснення запропонованого проекту, тим шоріше всі ми зможемо користуватися плодами відкритого доступу.

Ми пропонуємо здійснити через Інтернет вільний доступ до літератури, яку учені надають суспільству без вимоги фінансової винагороди. Перш за все це стосується журнальних статей, що отримали експертну оцінку, але може також включати і будь-які нерецьзовані препринти, які автори хотіли б помістити в Інтернеті, щоб отримати коментарі або повідомити колег про важливі наукові відкриття. Існують різні види і ступені ширшого і простішого доступу до цієї літератури. Під «відкритим доступом» до неї ми маємо на увазі відкриті для всіх публікації в Інтернеті, які можна читати, розвантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, знаходити або приєднувати до повних текстів відповідних статей, використовувати для складання покажчиків, вводити їх як дані в програмне забезпечення або використовувати для інших законних цілей за відсутності фінансових, правових і технічних перешкод, за винятком тих, які регулюють доступ до власне Інтернету. Єдиним обмеженням на відтворення і розповсюдження публікацій і єдиною умовою копірайта в цій області повинне бути право автора контролювати цілі-

сність своєї роботи і обов'язкові посилання на його ім'я при використанні роботи та її цитуванні.

Хоча й література, що отримала експертну оцінку, буде доступна в Інтернеті безкоштовно, її виробництво не є безкоштовним. Проте, експерименти показують, що загальна вартість надання відкритого доступу до цієї літератури значно нижча, ніж вартість традиційних форм розповсюдження. Така можливість заощадити гроші і, в той же час, розширити сферу розповсюдження публікацій служить сьогодні серйозним стимулом для професійних асоціацій, університетів, бібліотек, фондів і інших закладів, щоб використовувати відкритий доступ для здійснення своїх завдань. Створення відкритого доступу зажадає розробки нових способів відшкодування витрат і фінансових технологій, але дуже низька вартість розповсюдження літератури служить достатньою підставою, щоб вважати поставлену мету досяжною, а не просто бажаною або утопічною.

Щоб здійснити відкритий доступ до наукових журнальних публікацій, ми рекомендуємо два способи, які доповнюють один одного:

1. Створення відкритих архівів.

Перш за все, для розміщення своїх реферативних журнальних статей у відкритих електронних архівах ученим потрібні відповідні інструменти і допомога, тобто те, що входить в систему створення відкритих архівів. Коли ці архіви прийдуть у відповідність з нормами, встановленими Ініціативою Відкриті Архіви (ІОА), механізми пошуку і інші інструменти зможуть працювати в розрізних архівах як в єдиному сховищі. Дослідникам не потрібно буде знати, де і які існують архіви, для того, щоб користуватися їх вмістом.

2. Створення альтернативних журналів.

По-друге, ученим необхідні засоби для створення нового покоління альтернативних журналів, орієнтованих на відкритий доступ, і для підтримки існуючих журналів, що мають намір увійти до системи відкритого доступу. Оскільки журнальні статті розповсюджуватимуться настільки широко, наскільки це можливо, нові журнали не використовуватимуть копірайт для обмеження доступу і використання опублікованих матеріалів. Натомість вони використовуватимуть копірайт і інші інструменти для забезпечення постійного відкритого доступу до всіх видаваних статей. Оскільки оплата є перешкодою до доступу, ці журнали не вимагатимуть грошей за підписку або користування, а вдаватимуться до інших методів покриття своїх витрат. Існує немало альтернативних джерел фінансування даного напрямку, наприклад, фонди і урядові установи, які підтримують наукові дослідження; університети і лабораторії, які наймають дослідників; пожертвування, передані до фонду розвитку певної галузі знань або до фонду певного закладу;

гроші, зібрані друзями проекту відкритого доступу; надходження від продажів доповнень до основних текстів, фонди, що вивільняються при закритті журналів, що вимагають традиційну оплату підписки або доступу, і навіть внески від самих дослідників. Немає необхідності віддавати перевагу якомусь одному способу фінансування, навпаки, в різних країнах і різних областях знань необхідно шукати нові, творчі альтернативи.

Нашою метою є відкритий доступ до літератури, що отримала експертну оцінку. Створення відкритих архівів (1) і створення нового покоління альтернативних журналів відкритого доступу (2) стають способами досягнення цієї мети. Вони не тільки є прямими і ефективними шляхами до неї, але і можуть бути здійснені вченими самостійно, без зволікання, і не потребують змін, які приносять ринок або законодавство. Якщо ми підтримаємо ці два напрями, то також дамо поштовх пошуку інших шляхів для переходу від сучасних методів розповсюдження до відкритого доступу. Гнучкість, експериментування і адаптація до місцевих умов послужать заставою того, що за різноманітних обставин просування вперед буде швидким, надійним і довгостроковим.

Інститут «Відкрите Суспільство», фонд, створений філантропом Джорджем Соросом, має намір забезпечити початкову допомогу і фінансування для досягнення цієї мети. Він використовує свої ресурси і вплив для розширення і впровадження відкритих архівів, для створення нових журналів відкритого доступу і допоможе журнальній системі відкритого доступу стати такою, які економічно себе окупають. Хоча Інститут «Відкрите Суспільство» твердо має намір сприяти здійсненню цього завдання і має значні фінансові ресурси, дана ініціатива дуже потребує допомоги і фінансової підтримки інших організацій.

Ми запрошуємо уряди, університети, бібліотеки, редакторів журналів, видавців, фонди, наукові товариства, професійні асоціації і всіх учених, що розділяють наші погляди, приєднатися до нас для знищення перешкод на шляху до відкритого доступу і допомоги в створенні майбутнього, де наука і освіта вільно розвиватимуться у всіх куточках Землі.

*14 лютого 2002 року
Будапешт, Угорщина*

ЧИМ ВИ МОЖЕТЕ ДОПОМОГТИ

Учені, науковці і дослідники, університети і лабораторії, бібліотеки, журнали і видавництва, фонди і агентства по фінансуванню досліджень, наукові товариства і професійні асоціації, уряди, громадяни!

Щоб допомогти зрозуміти рекомендації, що приводяться нижче, пропонуємо вашій увазі два уривки з тексту ініціативи.

Про яку літературу йдеться?

«Ми пропонуємо здійснити через Інтернет відкритий доступ до літератури, яку учені надають суспільству без вимоги винагороди. Перш за все, це стосується журнальних статей, що отримали експертну оцінку, але може також включати будь-які нерецenzовані препринти, які автори хотіли б помістити в Інтернеті, щоб отримати коментарі або повідомити колег про важливі наукові відкриття».

Наскільки доступна ця література?

«Існують різні види і ступені ширшого і простішого доступу до цієї літератури. Під «відкритим доступом» до неї ми маємо на увазі відкриті для всіх публікації в Інтернеті, які можна читати, розвантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, знаходити або приєднувати до повних текстів відповідних статей, використовувати їх для складання покажчиків, вводити в програмне забезпечення або використовувати для інших законних цілей за відсутності фінансових, правових або технічних перешкод за ви-

нятком тих, які регулюють доступ до власне Інтернету. Єдиним обмеженням на відтворення і розповсюдження публікацій і єдиною умовою копірайта в цій області повинне бути право автора контролювати цілісність своєї роботи і обов'язкові посилання на його ім'я при використанні роботи і її цитуванні».

На додаток до всього іншого, що ви можете зробити для створення відкритого доступу, напишіть, будь ласка, Будапештську Ініціативу «Відкритий Доступ».

Ученим, науковцям і дослідникам

1) Відкриті архіви. Створіть відкриті архіви ваших робіт і закликайте своїх колег робити те ж саме. Якщо ваша наукова дисципліна не має архіву, відповідного нормам Ініціативи Відкриті Архіви (IOA), запропонуйте своїм університетам або науковим центрам створити інституційний архів. Допоможе вам в цьому загальнодоступне програмне забезпечення (див. CalTech's review програмного забезпечення в SPARK e-news).

2) Альтернативні журнали. Якщо у вас є можливість, публікуйте свої роботи в журналах, що забезпечують вільний доступ до всіх публікацій. Якщо у вашій області знань таких журналів немає, допоможіть створити нові журнали, що мають відкритий доступ. В даний час існує програмне забезпечення журналів, яке зменшує витрати, автоматизуючи функції видання онлайнових журналів. Активно пропонуйте наявним

журналам давати відкритий доступ до свого вмісту. Наприклад, погоджуйтеся редагувати або обговорювати публікації тільки в журналах, що здійснюють вільний доступ. Якщо ви відмовитесь редагувати або обговорювати публікації в журналі тому, що він обмежує можливості читачів, повідомте керівництво журналу про причину своєї відмови і подумайте, чи не написати відкритий лист, щоб про вашу думку дізналося якомога більше людей. Попросіть фонд, що фінансує ваше дослідження, або свій університет сплатити витрати (якщо такі є) по публікації вашої статті в журналі відкритого доступу.

3) Інші заходи. Якщо ви повинні публікуватися в журналах, які не надають відкритий доступ, попросіть їх замість отримання копірайта скористатися правом першої публікації і електронної публікації. Якщо ви дістанете відмову, попросіть, принаймні, про право помістити свою роботу в індивідуальний відкритий архів, узгоджений з нормами ІОА. (Якщо журнал надає відкритий доступ, має сенс передати копірайт йому, якщо він цього хоче). Намагайтеся так зробити, щоб наукові товариства і професійні асоціації, до яких ви належите, знали про вашу прихильність відкритому доступу. Обирайтеся в їх комітети і органи управління. Створіть базу даних або веб-лист, що мають безкоштовний доступ в Інтернеті онлайн-журналів, архівів і всіх відомостей, що відносяться до вашої області знань. Пишіть листи підтримки відкритого доступу на адресу будь-якого форуму, який розглядає їх. Багато наукових журналів публікують листи до редактора. Деякі наукові дисципліни мають свої газети і журнали. Прочитайте розділ, адресований професорам і викладачам університетів («Вчиніть Інакше»).

Університетам і лабораторіям

1. Відкриті архіви. Створіть у своєму закладі відкритий архів відповідно до норм ІОА. В даний час є програмне забезпечення, яке полегшить виконання цього завдання. Рекомендуйте знайомим дослідникам поміщати всі свої роботи в цей архів і пропонуйте будь-яку допомогу, яка їм може знадобитися. Усвідомте, що цей скромний внесок розширить сферу і вплив досліджень, що проводяться у вашому закладі, допоможе дослідникам всього світу дістати доступ до спеціальної літератури і, зрештою, понизить ваші бюджетні витрати на видання періодичної літератури.

2. Альтернативні журнали. Знайдіть можливість фінансувати ваших колег, щоб покрити витрати по розміщенню публікацій в журналах відкритого доступу. Підтримуйте учених вашого закладу в їх прагненні випускати нові журнали в Інтернеті, надаючи в їх користування ваш сервер і послуги секретарів.

3. Інші заходи. Візьміть за правило при ухваленні рішення про зарахування на посаду і просування по службі враховувати значущість від-

рецензованих експертами статей, незалежно від того, в якому вигляді вони існують (друкарському або електронному), і від того, були вони сплачені чи ні. Доведіть це до зведення кандидатів на посаду і працівників вашого закладу.

Бібліотекам

1. Відкриті архіви. Запропонуйте створити у вашому закладі університетський архів. Допоможіть професорам і викладачам створити архів наукових робіт, що є у них, провівши, якщо необхідно, кодоване перетворення і при цьому навчивши їх, як заносити в архів наступні роботи.

2. Альтернативні журнали. Проінформуйте про наявність у вашому закладі журналу відкритого доступу інші бібліотеки, картотечні служби, можливих спонсорів і потенційних читачів.

3. Інші заходи. Вступайте в бібліотечні консорціуми типу Коаліції Наукових Публікацій і Академічних Ресурсів (SPARK), щоб перемножити свої зусилля і ширше висловити підтримку вільно доступним журналам. Прослідкуйте, щоб учені вашого закладу знали, як можна знайти журнали відкритого доступу і відкриті архіви в своїх галузях. Переконайтеся в тому, що у них є інструменти, за допомогою яких вони можуть дістати доступ до публікацій. Стежте за розвитком подій. У міру того, як кількість журналів відкритого доступу збільшуватиметься, а їх використання і вплив зростатиме, відмовляйтеся від придбання коштовних журналів, що не витримують конкуренції.

Журналам і видавництвам

1. Відкриті архіви. Пропонуйте своїм авторам створювати індивідуальні відкриті архіви в архівах, відповідних нормам ІОА.

2. Альтернативні журнали. Експериментуйте з бізнес-моделями, які забезпечать відкритий доступ до опублікованих у вас матеріалів. Якщо за основним авторським текстом слідує коштовне доповнення, розгляньте можливість відкритого доступу до основного тексту за умови оплати доповнення.

3. Інші заходи. Якщо ви не пропонуєте відкритого доступу, дозволяйте авторам хоча б зберігати копірайт за собою і просіть тільки про право першої і/або електронної публікації. Якщо ви не маєте можливості надати відкритий доступ до своїх новітніх публікацій, давайте його хоч би до того, що було надруковане пів-року тому і раніше. Якщо ви – редактор журналу, чий видавець веде політику обмеження читачького доступу, заявіть про свою незгоду і пошукайте видавця, чий погляд на відкритий доступ наближені до ваших. Ми можемо дати вам назви журналів, які заявили про незгоду з видавничою політикою.

Фондам і організаціям, що фінансують дослідження

1. Відкриті архіви. Надайте фінансову допомогу університетам при створенні інституційних

електронних архівів, а також для матеріальної і технічної підтримки при заповненні цих архівів і користуванні ними. Вимагайте, щоб ваші грантоотримувачі поміщали результати своїх робіт у відкритих архівах і/або публікували їх в журналах відкритого доступу. Забезпечте фінансову підтримку авторам в бідних країнах або організаціях, щоб у них була можливість сплатити витрати по створенню відкритих архівів і/або публікації своїх робіт в журналах і архівах відкритого доступу.

2. Альтернативні журнали. Надайте засоби для покриття видавничих витрат, пов'язаних з публікацією журналів відкритого доступу. Доведіть до відома дослідників, які вже мають ваші гранти, що вони можуть використовувати відпущені гроші для покриття витрат, пов'язаних з відкритими архівами або журналами відкритого доступу, або здійсніть додаткове фінансування для покриття цих витрат. Відпускайте засоби на створення журналів відкритого доступу. Виділяйте кошти, щоб допомогти звичайним журналам перейти в режим відкритого доступу. Використовуйте свої гранти для формування пожертвувань на журнали відкритого доступу і відкриті архіви. Журналам відкритого доступу, що отримали такі пожертвування, не доведеться шукати інших фінансових джерел.

3. Інші заходи. Відпускайте засоби, щоб допомогти звичайним журналам провести кодовані перетворення своїх попередніх матеріалів, якщо вони припускають забезпечити до них відкритий доступ. Прослідкуйте, щоб ваші дослідницькі фонди не підтримували журнали, що чинять активний опір відкритому доступу. Підтримуйте групи учених і дослідників, що проживають у певних регіонах і працюють у певних галузях науки, які активно прагнуть дістати відкритий доступ.

Науковим товариствам і професійним асоціаціям

1. Відкриті архіви. Створюйте центральні

(що відносяться до певної галузі знань) і окремі (на базі певного закладу) відкриті архіви, а також поширюйте інформацію про них.

2. Альтернативні журнали. Запроваджуйте політику підтримки журналів відкритого доступу і відкритих архівів у своїй галузі, пропонуючи дослідникам друкуватися в них. Якщо ви видаєте науковий журнал, зробіть його доступним читачам в Інтернеті безкоштовно. В даний час є програмне забезпечення, яке понизить витрати шляхом автоматизації багатьох звичайних робіт, необхідних для публікації онлайн-журналу.

3. Інші заходи. Пропонуйте університетам відноситися до онлайн-експертних оцінок так само серйозно, як до тих, що з'являються у пресі.

Урядам

1. Відкриті архіви. Однією з умов присудження гранту повинна стати згода грантоотримувача поміщати результати виконаної роботи у відкритих архівах і/або публікувати їх в журналах відкритого доступу.

2. Альтернативні журнали. Прийміть єдині закони для всіх урядових організацій, що фінансують наукові дослідження. Дослідницькі гранти повинні включати фонди, які можуть піти на покриття витрат журналів відкритого доступу.

3. Інші заходи. Зберігайте копірайт на статті, написані в процесі досліджень, що фінансуються урядом, і дозволяйте публікувати результати робіт в громадських доступних доменах, щоб з ними могли ознайомитися якомога більше людей.

Громадянам

Сповістіть свої уряди, а також всі університети, фонди або професійні асоціації, з якими ви пов'язані, про те, що ви підтримуєте ідею відкритого доступу до всієї наукової і дослідницької літератури. Вимагайте, щоб інформація про дослідження, що проводяться на гроші платників податків, надавалася суспільству безкоштовно.

ІНФОРМАЦІЙНА ПРОГРАМА ІНСТИТУТУ «ВІДКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО» ПІДТРИМУЄ БУДАПЕШТСЬКУ ІНІЦІАТИВУ «ВІДКРИТИЙ ДОСТУП» (14 лютого 2002 року)

Сьогодні був дан старт Будапештській ініціативі «Відкритий доступ» (BOAI), яка покликана прискорити зусилля, що робляться на міжнародному рівні, для забезпечення через Інтернет вільного доступу до науково-дослідних матеріалів у всіх областях науки. Ініціатива народилася під час зустрічі, організованої в Будапешті Інститутом «Відкрите Суспільство» (OSI). Для підтримки проєктів відкритого доступу Інформаційна програма OSI впродовж трьох років щорічно виділятиме по 1 мільйону доларів США.

Фінансування призначене для підтримки:

- розвитку бізнес-моделей і планів для забезпечення самоархівування і публікації матеріалів в системі відкритого доступу;
- використання бібліотечних мереж (наприклад, консорціум Electronic Information for Libraries (електронна інформація для бібліотек), який в даний час налічує 40 країн-учасниць (<http://www.eifl.net>) для мобілізації міжнародних сил на підтримку відкритого доступу;
- надання допомоги науковцям в країнах з